

ธรรมจักรในพระพุทธศาสนาเตราท

ธีรพงษ์ มีโถสก¹ และ พระมหาอุดร สุทิชญาโน²

¹มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

²มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹E-mail: chonlapat_1969@hotmail.com

รับต้นฉบับ 13 สิงหาคม 2560 วันที่เผยแพร่ 30 ธันวาคม 2560

บทคัดย่อ

บทความ เรื่อง “ธรรมจักรในพระพุทธศาสนาเตราท” นี้ มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาธรรมจักรในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเตราท 2) เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลของธรรมจักรที่มีต่อสังคมไทย

ผลการศึกษา พบร่ว่า คำว่า “จักร” หมายถึง ล้อ เช่น ล้อเกวียน ล้อรถ จักรเกิดขึ้นแก่ผู้มีบุญบารมี เช่น จักรแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นต้น จักรมี 5 อย่าง คือ จักรไม้ จักรแก้ว ธรรมจักรอิริยาบถจักร และ สัมปัตติจักร ต่อมาระพุทธองค์ทรงนำธรรมจักรมาใช้ในทางความดีงาม การแสวงปัญญา และการพัฒนามนุษย์ ผลการศึกษายังพบว่า คำว่า “ธรรมจักร” มีความหมาย 2 อย่าง ความหมายแรก หมายถึง วงล้อแห่งธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงหมุน คือ ธรรมะที่ทรงประกาศ คือความดีงาม ความร่มเย็นเป็นสุข และความหมายที่สอง หมายถึง ดินแดนที่วงล้อแห่งธรรมนั้นมุนไปถึง ซึ่งกล่าวเป็นดินแดนแห่งธรรม ในพุทธศาสนาใช้คำว่าจักรแยกไปอีกเป็น 4 ประเภทคือ 1) รัตนจักร 2) ธรรมจักร 3) ลักษณจักร 4) กวจักร

อิทธิพลของธรรมจักรที่มีต่อสังคมไทยคือ 1) ด้านจริยศาสตร์ใช้แทนความหมายของอริยมรรค�ีองค์ 8 ธรรมจักร 12 ชี เป็นสัญลักษณ์ของการ 12 ของอริยสัจ และธรรมจักร 16 ชี หมายถึง ญาณ 16 เป็นต้นซึ่งเป็นหลักการปฏิบัติของชาวพุทธ 2) ด้านสุนทรียศาสตร์ ธรรมจักรมีความงามทางด้านศิลปะแก่ผู้พบเห็น ทำให้มีการปรับรูปแบบแตกต่างกันออกไป 3) ด้านวัฒนธรรมและประเพณี ธรรมจักรเป็นเสมือนเครื่องหมายของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำศาสนาอย่างหนึ่ง ซึ่งให้การเคารพนับถือ 4) ด้านสังคมวิทยา เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความเป็นพุทธ 5) ด้านจิตวิทยา ถือเป็นกุศโลบายหรือเครื่องยืดเหนี่ยวใจของชาวพุทธ 6) ด้านรัฐศาสตร์ ธรรมจักรเป็นหลักการปกครองในฝ่ายศาสนาจักร เพื่อการขับเคลื่อนล้อแห่งธรรมให้หมุนไป 7) ด้านบุคลาชีวฐาน ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงบุคลผู้เป็นตัวอย่างแห่งการประพฤติปฏิบัติ

ตีของชาวพุทธ ๘) ธรรมชาติชีวสุข ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ การระลึกถึงธรรมในทางพระพุทธศาสนาและนำเอารมณ์ มาประพฤติปฏิบูติในการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ

คำสำคัญ: ธรรมจักร; พระพุทธศาสนาธรรมชาติ

Dhammacakka in Theravāda Buddhism

Theerapong Meethaisong¹ and Phramaha Udon Ketthong²

¹Mahasarakham University

²Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹E-mail: chonlapat_1969@hotmail.com

Retrieved January 13, 2017 Accepted June 25, 2017

ABSTRACT

This research is of 2 objectives, namely :– (1) to study of Dhammacakka in Theravāda Buddhism; and (2) to analytically study the influence of Dhammacakka to the Thai Societies.

From the research, it is found that the word “Cakka” means “wheel”, i.e. cart wheel and car wheel. Cakka happens to the ones with virtues; for example the Kings’ Glass Cakka. There are 5 kinds of Cakkas: 1) Wooden Cakka; 2) Glass Cakka; 3) Dhammacakka; 4) Manner Cakka; and 5) Sampatti Cakka. Later on, the Buddha used Dhammacakka in view of the virtues, the seeking for wisdom and the development of human beings. From the research, it is also found that the word ‘Dhammacakka’ has two meanings; i.e., (1) the wheel of Dhammas that the Buddha evolved, the Dhammas that the Buddha announced which are virtues and peacefulness; (2) the land that the evolution of the wheel of Dhammas reached, and became the land of Dhammas. In Buddhism, the word ‘Cakkas’ are also divided into 4 types, namely :– (1) Ratanacakka; (2) Dhammacakka; (3) Lakkhaṇacakka; and (4) Bhavacakka.

The research in view of the influence of Dhammacakka to the Thai societies, it is found that : (1) in Buddhist Ethics, it is used to represent the meaning of the Noble Eightfold Path. The Dhammacakka with the 12 rowed wheels is the symbol of the 12 characteristics of the Noble Truth; and the Dhammacakka with the 16 rowed wheels means the 16 insights (Ñāṇa); etc., which are the practice principles of Buddhist people; (2) in Aesthetics, Dhammacakka has got the beauty of art to the eyes of the beholders, and caused the various adjustment of the differences of the forms; (3) in the Culture and Custom, Dhammacakka is like a kind of the symbol of religious sacred things which are respectful; (4) in Sociology, Dhammacakka is as the symbol of

being a Buddhist; (5) in Psychology, it is like a well-thought plan or the tool to hold on for Buddhist people's minds; (6) in Political Science, Dhammacakka is the principle of the religious ruling for propelling the wheel of Dhammas; (7) in personification, Dhammacakka is the symbol showing the prototype of the person who conducts and performs as a good Buddhist; and (8) in righteousness, Dhammacakka is the symbol of the Dhamma recall in Buddhism for Buddhist people to conduct and practice leading lives.

Keywords: Dhammacakka; Theravāda Buddhism.

บทนำ

หลักคำสอนต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา ประมวลลงไว้ในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก ประมวลพุทธพจน์ส่วนพระวินัย อันเป็นพุทธบัญญัติ พระสูตตันต์ปิฎก ประมวลพระพุทธพจน์ส่วนพระสูตร และพระอภิธรรมปิฎก ประมวลพุทธพจน์ส่วนที่เป็นพระอภิธรรม เป็นที่รวมไว้ซึ่งคำสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่า วังคลัตถุคคลัตต์¹ ซึ่งมีความละเอียดลึกซึ้งและวิจิตรพิสดาร ด้วยนัยหลากหลาย ตรัสรู้ไว้เพื่อล่วงนำทางแก่มวลชนผู้มุ่งหวังประโยชน์สุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ตลอดจนคำนวณประโยชน์สูงสุดแก่ผู้แสวงหาโมกขธรรม กล่าวคือ มรรค ผล นิพพาน อันเป็นปรัมัตถธรรม และเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา จำนวนมากที่กล่าวถึง หลักการปฏิบัติธรรมไว้โดยตรง

ในพระสูตตันต์ปิฎกนั้นมีพระสูตรที่กล่าวถึงหลักการปฏิบัติธรรมไว้เป็นจำนวนมาก ในบรรดาพระสูตรเหล่านั้น พระสูตรที่น่าสนใจมากคือชั้นมหาปัปตตันสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรแรกของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ทรงประกาศมัชฌิมาปฏิปิทา หรือทางสายกลาง อันเป็นแนวปฏิบัติที่หลีกเลี่ยงจากการปฏิบัติที่สุดต่อ 2 สาย คือ อัตตากิลมاناโนโยค และกามสุขลิกลานูโนโยค ซึ่งเป็นคำสอนที่ผู้ปฏิบัติสามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง ณ ป่าอิสิปตันมุคทางวันใกล้เมืองพาราณสี เมื่อวันอาทิตย์บุญฝนมี คือวันเพ็ญเดือน 8 เทศนาครั้งแรกนี้เรียกวันว่า "ปฐมเทศนา" และเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นปฐมเทศนานั้น เรียกว่า "ธรรมจักรกับปัวตันสูตร" แปลง่าย ๆ

¹ คำสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ 9 คือ สุตตะ เดယ เวiyagrana คานา อุทาน อิติวุตติกะ ชาติกะ อัพกุตธัมมะ และเวทัลลະ (ร. มหา. (บาลี) 1/7/13, ม. มุ. (บาลี) 12/277-279 / 267-269, อุ. ปญจก. (บาลี) 22/89-99.)

ก็ว่าพระสูตรว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้าทรงหมุนล้อแห่งธรรมหรือธรรมจักร² นับเป็นการหมุนกงล้อแห่งธรรมอันยอดเยี่ยม นับแต่นั้นเป็นต้นมา จักรรัตนะของพระธรรมจักรพราริชาตก็ดำเนินไปจบจนถึงปัจจุบัน³ หากเปรียบเป็นการขยายการปักร่องแผ่นเดิน โดยใช้รถบที่เป็นล้อถือในสมัยนั้น เรียกว่าจักร การเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธองค์จนเกิดพระศาสนาครั้งแรก ถือว่าเป็นการกระจายธรรมออกเป็นฝ่ายบุคคลร่วมปฏิบัติธรรมอันเดียวกัน จึงรวมเป็นธรรมจักร

หลังจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วทำให้พุทธศาสนาเป็นที่เคารพเลื่อมใสและปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ เริ่มคิดถึงที่จะเป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์ และแทนคำสอนของพระองค์ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้รักถึงพระองค์และพระธรรมคำสอนนั้น เพื่อให้ศาสนาและพระธรรมคำสอนของพระองค์ได้เผยแพร่ขยายออกไปให้มากที่สุด และเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่สืบไป เช่น พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้ช่างทำอกบัวเป็นเครื่องหมายปางประสูติ บลลังก์กับตันโพธิ์เป็นเครื่องหมายปางตรัสรู้ ธรรมจักรกับ gwang เป็นเครื่องหมายปางปฐมเทศนา และพระลัญปูเป็นเครื่องหมายปางปรินิพพาน ความตอนนี้ มีผู้กล่าวสอดคล้องกันว่า แต่เป็นเรื่องที่น่าคิดอยู่อย่างหนึ่ง คือคนยุคโน้น (ยุคของพระเจ้าอโศก) ไม่สร้างภาพของบุคคลที่ตนเคารพ ภาพที่แสดงปางประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน เป็นต้น ก็ไม่ปรากฏรูปพระพุทธองค์ คงมีแต่สัญลักษณ์เท่านั้น เช่น ปางประสูติมีรูปพระนางสิริมหาภายืนเหนี่ยวกิ่งไม้ มีเทพธิดาถือหม้อน้ำมาขออยู่โดยรอบ บางแห่งมีรูปดอกบัว 7 ดอกแต่ไม่มีรูปเจ้ายายสิทธิ์ตั้งเลย ให้รู้เข้าเองว่าสัญลักษณ์นี้คือ ปางประสูติ ปางตรัสรู้มีแต่ภาพแทนหยาตั้งอยู่ภายใต้ต้นโพธิ์ มีหมุ่มารอยู่โดยรอบแห่น ไม่มีคนนั่ง หันนี้ก็ เพราะคนสมัยนั้นไม่นิยมปั้นหรือสลักรูปสิ่งที่เขาเคารพ เกรงไปว่าจะเป็นการไม่ควร⁴

สำหรับประเทศไทย ประชากรของประเทศไทย มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ โดยที่พระมหาจัตุริย์ไทยทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธศาสนาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนบัณฑิษฐ ที่ทรงหนุบำรุงพระพุทธศาสนามาโดยตลอด พระพุทธศาสนาได้เข้ามา มีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชนคนไทยที่เป็นพุทธศาสนาจำนวนมาก จนเรียกได้ว่า ตั้งแต่เกิดจนกระทั้งตาย วัฒนธรรมชนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับชีวิตจึงมี

² อนิ特 อัญโพธิ์ อ้างใน <http://www.dhammadjak.net/jaka/jaka01.htm> (วันที่ 21 มีนาคม 2555).

³ พระคันธสารวิวัฒน์, ธรรมจักรกับปัจฉตตนสูตร, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยุรสาลีน ไทยการพิมพ์, 2551), หน้า (7).

⁴ สิริวัฒน์ คำวันสา, รศ, พุทธศาสนาในอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, 2545), หน้า 87.

พระพุทธศาสนาเข้ามา มีส่วนเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ดังนั้นการสร้างสัญลักษณ์หรือตัวแทนขององค์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นสิ่งเคารพสักการบูชา จึงเปรียบเสมือนศูนย์รวมแห่งศรัทธา ของพุทธศาสนาในชนไทย

ธรรมจักรนับว่าเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา⁵ ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อ พุทธศาสนา เพราะธรรมจักรเป็นที่ยอมรับนับถือกันว่าเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องหมายของการหมุนธรรมเพย์แอลธรรมประกาศเพย์แอลธรรมในทางพระพุทธศาสนา ในปัจจุบันนี้ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ใช้ธธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ของศาสนา ตราประจำศาสนา ก็เป็นตรายธรรมจักร ดังนั้น จึงถือได้ว่า ธรรมจักรมีความสำคัญอย่างมากต่อวิชีชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านศาสนาการประพฤติปฏิบัติของพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ความหมายจักร / ธรรมจักร

2.1 ความหมายของคำว่า จักร

คำว่า จักร มีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรหणกถา และคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา และนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ ดังต่อไปนี้

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 10 ในมหาปรินิพานสูตร ที่ชนิกาย มหาวรรค ให้ความหมายคำว่าจักร ไว้ว่า จักร หมายถึง ล้อรถ ล้อযานพาหนะ ดังข้อความที่ปรากฏว่า อดิช อมพปali คณิกา หหราน หหราน ลิจฉวิน อกุเงน อกุข จกุเกน จกุก ยุค ยุคเคน ยุค ปฏิภูเมโล.⁶ แปลว่า ครั้นนั้นแล นางอัมพปานีคณิกาใช้เพลากระทบเพลา ล้อกระทบล้อ แยกกระทบแยก รถ กับพวกเจ้าสิจฉวินนั่น ๆ

ในคัมภีร์ สพทหนีติปกรณ์ชาตุมาลาวิเคราะห์คำว่า จกุเกติ, จกุกยติ, จกุเกติ จกุกยติ, จกุก. จกุกนติ เกณภูเมือง จกุก? จกุเกติ พุยถติ หีสตีติ อดุถณ จกุก?⁷ แปลว่า ชื่อว่าจักร เพราะอรรถ ว่า ย่อมทำอันตราย ย่อมทำร้าย ย่อมเบิดเบียน ย่อมบดไป ชื่อว่าจักร เพราะอรรถว่าอะไร ชื่อว่าจักร เพราะอรรถว่า ย่อมทำอันตราย ย่อมทำร้าย ย่อมเบิดเบียน

⁵ [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://en.wikipedia.org/wiki/Dharmacakra>. (27 สิงหาคม 2554).

⁶ ท.ม. (บาลี) 10/161/88, ท.ม. (ไทย) 10/161/106.

⁷ พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสมो) ตรวจชำระ, สพทหนีติชาตุมาลา คัมภีร์หลักภาษาไทยภารณ์, พิมพ์ ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, 2548), หน้า 724.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของจักร ไว้ว่า อาวุธในนิยายรูปเป็นวงกลมและมีแฉก ๆ โดยรอบ เช่น พระนารายทรงจักร สิ่งที่มีลักษณะเป็นวงกลมอย่างล้อรถเข็นจักรที่ขว้างในการรบ ลิ่งที่มีรูปเป็นวงกลมมีพื้นเพื่อง⁸

โดยความหมายนี้ จักรเป็นอาวุธของเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ คือ พระนารายณ์ เรียกว่า จักรอาวุธพระนารายณ์มีจักรเป็นอาวุธ จักรอาวุธของพระนารายณ์นั้น เป็นวงกลมที่มีขอบเป็นจักร ๆ เมื่อพระนารายณ์พิโรด ไม่พอใจทัยโครง ก็จะขว้างจักรไปตัดคอ จักรได้กล้ายเป็นเครื่องหมายของอำนาจ นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานว่ามีการลงโทษชนิดหนึ่งในเดนของเบรต ซึ่งใช้จกรหมุนบดบันคีรษะ รวมแล้วก็เป็นทั้งกรรมของและการใช้จักร ในฐานะเป็นเครื่องมือของอำนาจและความรุนแรง เป็นเรื่องของอาณาหรืออาชญา

“จักร” คือวัตถุที่มีรูปทรงเป็นมณฑล คือเป็นรูปวงกลม แต่ถ้าแค่เป็นมณฑล ก็อาจจะเป็นรูปทรงกลมที่อยู่นิ่ง ๆ จักร นอกจากเป็นมณฑล มีรูปทรงกลม ๆ แล้ว ยังมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือเคลื่อนไหวได้ด้วย และการเคลื่อนไหวของจักรนั้น มีอาการที่เป็นวัฏจักร คือหมุน หรือวนเพราะระะนั้น จักร จึงเป็นวงที่วน หรือเป็นวงกลมที่หมุนได้ เป็นอันว่า จักรมีลักษณะ 2 อย่างที่สำคัญ คือ 1) รูปทรงกลม 2) มีอาการหมุนໄปได้ รวมแล้วก็เป็นวงกลมที่หมุน ดังตัวอย่างที่รู้จักกันดีก็คือ วงล้อ หรือล้อ วงกลมที่หมุนได้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นเครื่องหมายของอารยธรรมมนุษย์ตลอดมา เรียกได้ว่าทุกယุคสมัย จนกระทั่งปัจจุบันนี้ เดิมที่นั้น จักรก็เป็นวงกลม/ ธรรมชาติ เช่นลูกตาดำริ ก็เป็นวงกลม เป็นอักษรขอมนัล แต่เพราะมันเคลื่อนไหว (กลอกไปกลอกตามองการด แลผลกระทบไปได้ทั่วๆ รอบๆ) ก็เรียกว่าจักรอย่างหนึ่ง (เป็นอักษรจักร)⁹ แล้วก็มีจักรอื่นที่ “ใหญ่ขึ้นไป” จนถึง “จักราศี” แล้วก็ “จักรวาล”¹⁰ ก็เป็นจักร จนกระทั่งเข้ามาในพุทธศาสนา แบบวัชรยาน เกิดเป็นวงล้อมหิมาแห่งกาล เรียกว่า “กาลจักร” ที่โยงเข้าด้วยกันทั้งด้านกาลและด้านเทศะ และด้านจิต ที่นับถือเป็นต้นตระกันยิ่งใหญ่ลึกลับมาในทิเบต ในหลักเรื่อง “The Buddhist Wheel Symbol” โดยท่าน T. B. Karunaratne ชาวครีสตังก์ ได้อธิบายถึงสัญลักษณ์ล้อของชาวพุทธว่า มี 4 ประเทท¹¹ ได้แก่

⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วนนา吟เตอร์พ्रินท์, 2546), หน้า 296.

⁹ ว.อ. (บาลี) 3/119/97

¹⁰ ท.ส.อ. (บาลี) 34/99.

¹¹ T. B. Karunaratne, The Buddhist Wheel Symbol Buddhist Publication Society Kandy Sri Lanka p.3

1) รัตนจักร (The Ratana-Cakka) ล้อทางความคิดโดยถูกอธิบายว่าเป็นวงล้อของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏกับผู้ที่เป็นพระมหาจัตุริย์ พระมหาจัตุริย์จะได้รับพร 7 ประการ คือ 1) ศรัทธาแก้ว (satta ratana) หรือที่เรียกว่าล้อทางความคิด (cakka-ratana) 2) ช้างแก้ว (hatthi-ratana) 3) ม้าแก้ว(assa-ratana) 4) อัญมณีแก้ว (mani-ratana) 5) ภารยาแก้ว (itihi-ratana) 6) คหบดีแก้ว (gahapati-ratana) 7) ปรินายากแก้ว (parināyakaratana) ซึ่งทั้งหมดนี้ วงล้อทางความคิด เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นสิ่งแรกที่พระมหาจัตุริย์ต้องมี¹²

2) ธรรมจักร (The Dhamma-Cakka) วงล้อธรรมจักร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่น ที่สุดของชาวพุทธ ธรรมจักร ถูกใช้เพื่อแสดงถึงหลักคำสอนโดยทั่วไป เป็นการยืนยันการแสดง ปฐมธรรมเทศนาครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ณ ป่าอิลิปตวนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี

3) ลักษณจักร (The Lakkhana-Cakka) สัญลักษณ์ธรรมจักร บนฝ่าเท้าของพระพุทธเจ้า เป็นการอธิบายเครื่องหมายมงคลบนฝ่าเท้าของพระพุทธเจ้า ลักษณะจักร เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจสูงสุดของพระพุทธเจ้า

4) ภาจักร (The Bhava-Cakka) วงล้อแห่งชีวิต เป็นการอธิบายหลักคำสอนของการเกิดใหม่ ของชาวนิเบต¹³

จากที่กล่าวมานี้ พoSruปได้ว่า จักร หมายถึง ลิ่งที่มีลักษณะเป็นวงกลม อย่างล้อรถ หรือล้อযานพาหนะ หรือลิ่งที่บดไปในแผ่นดิน มีลักษณะเป็นวงกลม หรือเป็นฟันเพื่อที่หมุนไปได้ ในสมัยพุทธกาลปรากฏมีจักร 5 อย่าง คือ จักรไม้ จักรแก้ว จักรดีธรรม (ธรรมจักร) อิริยาบถ จักร และล้มปัตติจักร ต่อมาได้มีอธิบายความเกี่ยวกับจักรเพิ่มเติมว่ามี 4 ประเภท คือ รัตน จักร จักรแก้ว ธรรมจักร จักรธรรม หรือวงล้อธรรมจักร ลักษณจักรบนฝ่าเท้าของพระพุทธเจ้า และภาจักร หรือวงล้อชีวิต นั่นเอง

2.2 ความหมายของธรรมจักร

คำว่า ธรรมจักร มีปรากฏในคัมภีรพระไตรปิฎก อรหणา และคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา และนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ ดังต่อไปนี้

ในพระไตรปิฎก ป่าสารัสสูตรมัชฌิมนิกาย¹⁴ ให้ความหมายคำว่าธรรมจักร ไว้ว่า ธรรมจักร หมายถึง ธรรมะ ดังปรากฏข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสรสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “เราได้กล่าวคณาตอปุกากชีวาว่า

¹² T. B. Karunaratne, The Buddhist Wheel Symbol, Op. cit.

¹³ Op. cit.

“เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง รู้ธรรมทั้งปวง มิได้แปดเปื้อนในธรรมทั้งปวง ธรรมทั้งปวง ได้สั่นเชิง หลุดพ้น เพราะสั่นตันหา ตรัสรู้ยิ่งเงย แล้วจะพึงกล่าวข้างใครเล่าเราไม่มีอาจารย์ เราไม่มีผู้เสมอเหมือน เราไม่มีผู้ทัดเทียมในโลกกับทั้งเทวโลก เพราะเราเป็นอรหันต์ เป็นคากาสตาผู้ยอดเยี่ยม เราผู้เดียวเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นผู้เยือกเย็น ดับกิเลสในโลกได้ แล้วเราจะไปเมืองหลวงของชาวกาลี ประกาศธรรมจักร ตีกลองอmontธรรมไปในโลกอันมีความมีดมน”¹⁵

ในปัญจัคคียกถ้า คำว่า ธรรมจักร หมายถึง ธรรมะ เช่นกัน ดังที่ปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า “ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพ ชั้นกุณมะ กระชาญช่าว่าว่า “นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิตวน มหาศาลทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พระมหาณี เทวดา Mara พrhohm หรือโครา ฯ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้”¹⁶

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของธรรมจักร ไว้ว่า ธรรมจักร เป็นชื่อปฐมเทคโนโลยีที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระเบญจวัดคีรี เรียกเต็มว่า ธรรมจักรปัปวัตตนสูตร; แคนธรรม; เครื่องหมายทางพระพุทธศาสนา เป็นรูปวงล้อมี 8 ซี่บ้าง 12 ซี่บ้าง¹⁷

พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นว่า จักรนั้นคุณที่นำมาใช้มุ่งไปแต่ในเรื่องของอำนาจ เรื่องของความรุนแรง มีการเบิดเบี้ยนกันมาก ไม่เป็นการสร้างสรรค์ที่แท้จริง ควรจะนำมาใช้ในทางของความดีงาม การแสดงปัญญา และการพัฒนามนุษย์ หรือพูดสั้นๆ ว่า ใช้ในเรื่องของ “ธรรม” คำศัพท์ใหม่ และความคิดใหม่ว่า “ธรรมจักร” จึงเกิดขึ้นมา

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า ล้อรถที่พาอำนาจไปนั้น บางทีมันพาไปแต่ความเดือดร้อน พาสงค์รามไป พากการเบิดเบี้ยนไป พาเอกสารมาเดือดร้อนไปให้เข้า ควรจะให้วางล้อนี้ เป็นเครื่องนำเอาสิ่งที่สูงส่งกว่ามันไปด้วย อะไรที่ดีที่งามที่สูงที่ประเสริฐ นั่นก็คือธรรม เพราะฉะนั้น วางล้อนี้ควรจะนำธรรมะไป จึงได้เกิดคำว่า “ธรรมจักร” ขึ้น ธรรมจักรปัปวัตตนสูตร¹⁸ คือพระสูตรแห่งการหมุนวงล้อธรรมนี้ จึงเป็นพระสูตรที่ปฏิวัติความคิดมนุษย์ เพราะฉะนั้น แทนที่จะมีเพียงอาณาจักร ก็ให้มีธรรมจักรด้วย พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมครั้งแรก ก็เหมือนทรงหมุนวงล้อแห่งธรรม

¹⁴ ม.ม. (ไทย) 12/272/294.

¹⁵ ม.ม. (ไทย) 12/285/310–311.

¹⁶ ว.ม. (ไทย) 4/17/24.

¹⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, หน้า 553.

¹⁸ ว.ม. (ไทย) 4/13/20.

ให้วงล้อธรรมะหมุนพาธรรมนั้นแผ่ขยายไป เมื่อวงล้อแห่งธรรมนี้หมุนไปถึงไหน ดินแดนแห่งความร่วมยืนเป็นสุขด้วยธรรมะ ก็จะแผ่ขยายไปถึงนั้น

อนึ่ง ธรรมจักร มีความหมายว่า งลงล้อ หรือพระธรรม¹⁹ จึงเป็นทั้งธรรมที่ทรงแสดง และเป็นทั้งดินแดนแห่งธรรม พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรม ยังธรรมจักรให้หมุนออกไป และทรงสถาปนาธรรมจักร ด้วยธรรมจักรที่หมุนออกไปนั้น เมื่อมีล้อ จึงมีรถ หรือมีyanพาหนะ และมีมีรถ มีyanพาหนะ ก็ต้องมีทางไป และทางนั้นก็จะต้องเป็นทางที่ถูกต้อง ที่จะพาไปดี ไปให้ถึงที่หมาย ทางไปที่ถูกต้อง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงชี้บอก คือทางสายกลาง และธรรมจักรคือล้อแห่งธรรม ก็หมุนพารถไปตามทางสายกลางนี้

ความสำคัญของธรรมจักร

ธรรมจักร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการประกาศศาสนา คือการหมุนล้อธรรม มีความสำคัญอย่างยิ่ง สัญลักษณ์ธรรมจักรกว้าง宏 หมายถึงกลุ่มบุคคลที่ประพฤติปฏิบูติธรรมเดินตามธรรมสายกลาง ทำให้แจ้งซึ่งอริยสัจ 4 ตามคำสอนของพระพุทธองค์ที่แสดงครั้งแรกที่ป่าอิสิตวนมฤคทายวัน ส่วนกว้าง宏ของหน้าธรรมจักรนั้น ในสมัยที่เหล่าปัญจวัคคีย์ที่พำนักอยู่ในป่าอิสิตวนมฤคทายวันเป็นป่าเลี้ยงกวาก และเหล่าปัญจวัคคีย์ได้รับพุทธธรรมจากพระพุทธองค์ ทำให้เปลี่ยนความยึดถือเดิมนานับถือพระพุทธศาสนาจนกระหั้นสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เกิดมีพระพุทธธรรม และพระสงฆ์ เป็นแห่งแรกในโลกที่ป่านี้ นับได้ว่าธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงประกาศออกไป และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจึงมีความสำคัญ และมีจุดเด่นยิ่งกว่ากวางที่อยู่ในป่านี้เลียยึก เมื่อเห็นกวางเห็นธรรมจักร จึงนึกถึงสิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นนั้นคือ ธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยมีใจความว่า บุคคลไม่ควรประพฤติปฏิบูติตนไปในแนวทางที่ผิด ควรดำเนินในทางสายกลาง (มัชฌามปถิกpatha) และทรงแสดงถึงอริยสัจ 4 ที่จะนำตนไปสู่ความพ้นทุกข์ ดังพระบาลีว่า

“ဓမມຈກුන්ති ගෙනදාන ඔමුමඇග් ඔමුමඛු පවතුළේ ඇගුඩාති ඔමුමඇග් ඇගුඩු පවතුළේ ඔමුමඛාති ඔමුමඇග් ඔමැමෙන පවතුළේති ඔමුමඇග් ඔමුමඇරියාය පවතු

¹⁹ สุน្ភรุชิ ฉาวยาณัณ, ธรรมจักรกับปวัตตนสูตร มหาราชปริตร อภิธรรม 7 คัมภีร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บุญศิริการพิมพ์จำกัด, 2551), หน้า 42.

เตตีติ ธรรมจากก์ ธรรมเม รูปโต ปวตเตตีติ ธรรมจากก์ ธรรมเม ปติภูจิโต ปวตเตตีติ ธรรมจากก์ ฯเปฯ อมตโคห นิพพาน ปริโยสานญูเจน ဓมโม ต ဓมม ปวตเตตีติ ဓมมจากก์”²⁰

แปลว่า คำว่า ธรรมจักร อธิบายว่า ชื่อว่าธรรมจักร เพราะมีความหมายว่า อย่างไร คือ ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ชื่อว่า ธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรเป็นไปด้วยการประพฤติธรรม ชื่อว่า ธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำรงอยู่ในธรรม ให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงประดิษฐานอยู่ในธรรม ให้จักรเป็นไป ฯลฯ ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าธรรม ที่หงัลงสู่มตะคีอนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด เป็นไป²¹

ธรรมจักรกับหลักคำสอนพระพุทธศาสนา

ในความหมายของธรรมจักร คือสัญลักษณ์ของการหมุนล้อแห่งธรรม ให้ปรากฏแก่ ชาวโลก เพื่อความสงบสุขแห่งเวไนยสัตว์ นั่นคือการประกาศพระพุทธศาสนา โดยพระสูตรแรกที่พระพุทธองค์ทรงหมุนแก่ปัญจวัคดีหั้ง 5 คือ ธรรมจักรกับปวตตนสูตร ที่ว่าด้วยการไม่ให้ดำเนิน ชีวิตอย่างสุกดิ่ง 2 ประการ คือ (1) การสุขลัลกานุโยด การทำมกมุ่นอยู่ด้วยความสุข ประกอบด้วย ให้พัวพันหมกมุ่นในความสุข (2) อัตตกิลมဏานุโยด การประกอบตนให้ลำบากเปล่า คือ ความพยายาม เพื่อบรรลุผลที่หมายด้วยวิธีธรรมานั้นเอง เป็นการบำเพ็ญดับเป็นต้น²² ดังที่ปรากฏ ในพระไตรปิฎกในธรรมจักรกับปวตตนสูตรว่า ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาค ได้รับสั่งกับภิกษุปัญจ วัคดีย้ว “ภิกษุหงษาย ที่สุด 2 อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงแพ กล่าวคือ 1. การสุขลัลกานุโยดใน การหงษาย (การทำมกมุ่นอยู่ด้วยความสุขในการหงษาย) เป็นธรรมอันทรง เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่องพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ 2. อัตตกิลมဏานุโยด (การ ประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่องพระอริยะ ไม่ประกอบด้วย ประโยชน์”²³

²⁰ ช.ปภ. (บาลี) 31/40/232/234.

²¹ ช. ปภ. (ไทย) 31/40/502–505.

²² พระพรหมคุณภารณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แอนด์ โปรดักส์ จำกัด, 2551), หน้า 530.

²³ ว.ม. (ไทย) 41/13/20.

แต่ทรงให้ดำเนินชีวิตตามหลักทางสายกลางที่เรียกว่ามัชณิมาปฏิปทา หรืออริยมรรคเมืองค์ 8 อันประเสริฐ ได้แก่ สัมมาทิภูมิ เห็นชอบ สัมมาสังกับปะ คำวิชอบ สัมมาวاجา เจรจาชอบ สัมมาภัมมันตะ ทำการงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายาวยะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมารธ ตั้งใจชอบ²⁴ ดังที่ปรากฏในธรรมจักรปัวตตนสูตรว่า “ภิกขุทั้งหลาย ก็มัชณิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทา ก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานเป็นใน มัชณิมาปฏิปทานนั้น ได้แก่ อริยมรรคเมืองค์ 8 นี้แหล คือ 1. สัมมาทิภูมิ (เห็นชอบ) 2. สัมมาสังกับปะ (คำวิชอบ) 3. สัมมาวاجา (เจราชอบ) 4. สัมมาภัมมันตะ (กระทำชอบ) 5. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) 6. สัมมาวายามะ (พยาຍາມชอบ) 7. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) 8. สัมมาสมารธ (ตั้งใจมั่นชอบ) ภิกขุทั้งหลาย นี้คือมัชณิมาปฏิปทานนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทา ก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน”²⁵

หลักคำสอนที่สำคัญในการหมุนล้อธรรมประภาคศาสนาอีกอย่างหนึ่งคือ อริยสัจ 4 คือ

1. ทุกข ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ความเดือดร้อน ความเกิดแก่เจ็บตาย การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักที่ชอบใจ เป็นต้น ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในธรรมจักรปัวตตนสูตรว่า “ภิกขุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขอริยสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข แม้ความแก่ก็เป็นทุกข แม้ความตายก็เป็นทุกข ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข ความไม่ได้สิ่งที่ปราณาก็เป็นทุกข โดยย่นย่อ อุปahanขันธ์ 5 ก็เป็นทุกข”²⁶

2. สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข อันได้แก่ ตัณหา ทั้ง การตัณหา ภวตัณหา และ วิกวัตัณหา ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในธรรมจักรปัวตตนสูตรว่า นิโรธ ความดับทุกข และมรรคหรือ อริยมรรค หนทางหรือข้อปฏิบัติเพื่อความดับทุกข ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในธรรมจักรปัวตตนสูตรว่า “ภิกขุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขสมุทัยอริยสัจ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนด ฝึกติดให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ ความตัณหา ภวตัณหา วิกวัตัณหา”²⁷

²⁴ ว.ม. (ไทย) 4/13/21.

²⁵ ว.ม. (ไทย) 4/13/20-21.

²⁶ ว.ม. (ไทย) 4/13/21.

²⁷ ว.ม. (ไทย) 4/13/21.

3. นิโรธ ความดับทุกข์ คือ ความไม่มีอាមัยในตัณหา ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ในธัมมจักรกปปวัดตนสูตรว่า “ภิกขุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกชนิโรธอริยสัจ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิรากะ ความсл слะ ความсл слะทิ้ง ความพัน ความไม่มีอាមัยในตัณหา”²⁸

4. มรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คืออริยมรรค�ีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ สัมมาวาราจา เจรจาชอบ สัมมาภัมมตະ ทำการงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ สัมมາวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ และสัมมาสมารธ ตั้งใจชอบ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ในธัมมจักรกปปวัดตนสูตรว่า “ภิกขุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกชนิโรধตามนิปปุปทา อริยสัจ คือ อริยมรรค�ีองค์ 8 นี้แหลกคือ

1. สัมมาทิฏฐิ	2. สัมมาสังกัปปะ
3. สัมมาวาราจา	4. สัมมาภัมมตະ
5. สัมมาอาชีวะ	6. สัมมາวายามะ
7. สัมมาสติ	8. สัมมาสมารธ” ²⁹

และที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในอัจฉราสูตรว่า

“ทางนั้น ซึ่อว่าทางสายตรง ทิศนั้น ซึ่อว่าทิศปลดภัย รถซึ่อว่ารถไร้เสียง ประกอบด้วยล้อธรรมจักร มีหริเป็นฝ่า มีสถิติเป็นเกราะกัน สารถิน่นุ่นๆ เราบอกให้ คือธรรม มีสัมมาทิฏฐินำมุ่งหน้าไป บุคคลใดเมียนเช่นนี้ จะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม เขาย่ออมใช้ยานนั้น (ขับไป) ถึงในสำนักแห่งนิพพาน”³⁰

อิทธิพลของธรรมจักรที่มีต่อสังคมไทย

ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระธรรม คำสั่งสอนของพระองค์โดยตรง และยังเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชน มีคุณค่าทางด้านจิตใจสำหรับพุทธศาสนิกชนอย่างที่ไม่สามารถจะเมินค่าได้ ดังนั้นผู้ศึกษาจะได้วิเคราะห์ถึงอิทธิพลของธรรมจักร ในสังคมไทยในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

²⁸ ว.ม. (ไทย) 4/13/21-22.

²⁹ ว.ม. (ไทย) 4/13/22.

³⁰ ส.ส. (ไทย) 15/143/45

1) ด้านจริยศาสตร์ ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์แห่งการประกาศพระธรรมเทศนาครั้งแรก ของพระพุทธเจ้าแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 และถือว่าเป็นการกระจายธรรมไปสู่บุคคลอื่น ซึ่งหลักธรรมที่มีลักษณะเด่นที่สุดอันเป็นที่เข้าใจและยอมรับกันโดยทั่วไปนั้นได้แก่หลักธรรมที่เป็นสาเหตุก่อให้เกิดธรรมจักรขึ้นมา ได้แก่การไม่ดำเนินชีวิตแบบสุดติ่งคือการหมกมุ่นในการสุข และการทำความลำบากแก่ตนเอง ให้ดำเนินตนในทางส่ายกลาง เปรียบเหมือนสายพิณที่ขึ้นพอดีไม่หย่อนไม่ดึงมีเสียงไฟเราะ และอริยสัจ 4 คือ วิธีแก้ปัญหาตามแนวพุทธ ได้แก่ หาสาเหตุของปัญหาให้ได้แล้วหาทางขัดปัญหานั้นอย่างเหมาะสม และหลักธรรมที่ตีความจากจำนวนซึ่งกินในธรรมจักร อันได้แก่ อริยมรรค�ีองค์ 8 หนทางอย่างประเสริฐ หนทางของพระอริยบุคคล มีลักษณะที่ภูมิเห็นชอบเป็นต้น ธรรมจักรที่มี 12 ชี เป็นสัญลักษณ์ของ อาการ 12 ของอริยสัจ เห็นอริยสัจแล้วสามารถทำได้ด้วยเช่น เห็นสมุทัย เหตุแห่งทุกข์ว่าคือต้นเหา ก็จะเห็นว่าต้นเหาควรละ และก็จะตัดเหาได้ด้วย เป็นการเห็นที่บริบูรณ์จริง ๆ ถ้าจะเปรียบก็เหมือนการรู้เรื่องยา จะเป็นความรู้ที่บริบูรณ์ แยกไม่รูปได้เป็นต้น

2) ด้านสุนทรียศาสตร์ เสมารมจักรที่นายช่างนำมารังสรรคเป็นประดิษฐกรรม และสถาปัตยกรรมตามพระอุโบสถ ก็มีอิทธิพลต่อคนไทย และสังคมไทย ในด้านสุนทรียศาสตร์ ช่างไทยพยายามสร้างสรรค์ธรรมจักรให้มีลักษณะพิเศษกว่า งานศิลปะของชาติอื่น ๆ เช่น นำเอาธรรมจักรมาประกอบในสีมาหรือเสมอ ที่เรียกว่า เสมารมจักร เป็นศิลปกรรมในอุโบสถตามวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย ทำให้มีลวดลายไทยเป็นเครื่องตกแต่งดูสวยงามเป็นที่ประดับตาและติดต่องแก่ของชาวพุทธ

3) ด้านวัฒนธรรมและประเพณี คนไทยมีวัฒนธรรมทางความเชื่อ และครั้ทذاว่าธรรมจักร เป็นเสมือนเครื่องหมายของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำศาสนาอย่างหนึ่ง ซึ่งให้การเคารพนับถือกันลีบมาก ตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบันนี้

4) ด้านสังคมวิทยา ปรากฏเป็นที่ประจักษ์ว่า ในสังคมหรือในหมู่ของผู้นับถือพระพุทธศาสนา ธรรมจักรนับได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญและมีคุณค่าทางด้านจิตใจต่อสังคมพุทธเป็นอย่างมาก เพราะสังคมของคนที่ให้ความเคารพนับถือธรรมจักร เป็นสังคมที่แสดงถึงความเป็นพุทธ ดูดังสังคมของชาวคริสต์ ที่นับถือสัญลักษณ์คือไม้กางเขน อันเป็นสัญลักษณ์ของความลี้ล栝ของพระเยซูต่อคริสต์ศาสนนิกชน

5) ด้านจิตวิทยา อิทธิพลด้านนี้ ปรากฏชัดว่า พระจ้าอโศกมหาราชทรงมีจิตวิทยาที่เฉียบแหลม ในการให้ช่างสร้างธรรมจักรกับภารกิจเพื่อเป็นเครื่องหมายปฐมเทศนา เพื่อให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวใจของชาวพุทธ จะเห็นได้ว่า หกมองในด้านจิตวิทยาแล้ว ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็น

จำนวนไม่น้อยที่มีความต้องการที่จะไปกราบไหว้สักการบูชาสังเวชนียสถานสี่ตำบลที่ประเทศขินเดียและเนปาล เพราะมีความเชื่อความครัวทราวาสังเวชนียสถานนั้น เป็นสถานที่ซึ่งมีความสำคัญต่อพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของชาวพุทธ เป็นเด่นพุทธภูมิเมื่อได้ไปไหว้แล้วก็เหมือนได้ไหว้พระพุทธองค์จริง ๆ

6) ด้านรัฐศาสตร์ อิทธิพลด้านนี้ ปรากฏชัดว่า พระพุทธองค์ทรงปกคลองพระภิกษุสามเณรตลดดันพุทธบริษัทโดยธรรม ด้วยความปฏิบัติต่อพระสาวกหรือสาวกของพระองค์อย่างเที่ยงธรรมโดยปราศจากองค์ความลำเอียงต่าง ๆ โดยที่ทรงบัญญัติพระวินัย และศีล เป็นระเบียบ หรือกฎในการปกคลองเหล่าพุทธบริษัทอย่างสมควร เช่น ทรงบัญญัติศีลห้า และศีล 8 เพื่อพระราชทานอย่างบัญญัติศีล 10 เพื่อสามเณรและสามเณรี ทรงบัญญัติ ศีล หรือสิกขบท 227 ข้อ สำหรับพระภิกษุ และทรงบัญญัติศีล 311 สำหรับนางภิกษุณี เพื่อใช้สำหรับควบคุมพฤติกรรมให้มีความเหมาะสมแก่ฐานะของตน ๆ

7) ด้านบุคลาชีមฐาน อิทธิพลทางด้านนี้ สะท้อนให้เห็นได้ว่า พระพุทธองค์ เป็นผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดีในการนับถือและเลือกธรรมและผู้รับฟังธรรม โดยที่พระองค์ทรงเลือกปัญจัคคีย์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีปัญญาและมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นทุกเดิมอยู่แล้วเป็นผู้รับฟังพระธรรมtechnique ของพระองค์ และทรงเลือกธรรมที่เหมาะสมแก่ปัญจัคคีย์ ในส่วนของปัญจัคคีย์พระอัญญาโภณทัญญา ก็เป็นบุคลาชีมฐานได้เป็นอย่างดีเช่นกัน ท่านสามารถจัดประดิษฐ์ของธรรมะได้ก่อนคนอื่นจึงสามารถได้ดวงตาเห็นธรรม และเป็นพระสังฆรูปแรกในทางพระพุทธศาสนาก่อนคนอื่น

8) ด้านธรรมชาติมฐาน อิทธิพลทางด้านนี้ มุ่งไปที่ธรรมที่เกิดจากเนื้อหาของธรรมจักกปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นพระธรรมtechnique และเนื้อหาของธรรมที่ແงօญู่ในสัญลักษณ์ของตราธรรมจักร ธรรมที่มีอิทธิพลทางด้านธรรมชาติมฐานต่อพุทธศาสนาและสังคมไทย ที่ปรากฏในธรรมจักรก็คือ การไม่เข้าไปเสพหรือข้องแวงในสุกดิ่ง 2 อย่าง คือ การบำเพ็ญตนด้วยกามสุขหรือกามคุณ และการทราบตนให้จำกัด แต่ให้ปฏิบัติตามหลักทางสายกลางคือมัชฌิมาปฏิปทา และคำสอนเรื่องอริยสัจ 4 ก็เป็นธรรมชาติมฐานในเรื่องของการกระทำสิ่งต่าง ๆ ที่มีปัญหาหรือที่ประสบกับปัญหาให้ได้รู้ว่าปัญหาต่าง ๆ สามารถแก้ไขได้ โดยวิธีการสืบหาสาเหตุของปัญหาว่ามาจากอะไร แล้วหาทางที่จะจัดหรือละลายปัญหานั้นให้ได้อย่างเหมาะสม ก็จะทำให้สามารถแก้ไขปัญหาได้ทุกปัญหาอย่างแน่นอน และธรรมที่ແงօญู่ในธรรมจักร เช่น ธรรมจักร 8 ซึ่งหมายถึง อริยมรรค มีองค์ 8 12 ซึ่งหมายถึง อาการ 12 ของอริยสัจ และ 16 ซึ่งหมายถึง ญาณ 16 เป็นต้น เป็นธรรมที่เป็นธรรมชาติมฐาน ที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยจนถึงปัจจุบันนี้

สรุป

ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระธรรม คำสั่งสอนของพระองค์โดยตรง และยังเป็นที่เดารผลักการขยายพุทธศาสนิกชน มีคุณค่าทางด้านจิตใจ สำหรับพุทธศาสนิกชนอย่างที่ไม่สามารถจะเมินค่าได้ เมื่อประเทศไทยได้รับเอกสารพระพุทธศาสนามา ใช้เป็นหลักการดำเนินชีวิตแล้ว แนวคิดเรื่องธรรมจักรทั้งที่ปรากฏเป็นรูปธรรมดือตัวธรรมจักร หรือ ตราธรรมจักรถูกใช้ในสังคมไทย และมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในหลาย ๆ ด้าน โดยสามารถแยกศึกษา เป็นประเด็นต่าง ๆ เช่น ด้านจริยธรรม สุนทรียศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณี จักรวาลวิทยา สังคมวิทยา จิตวิทยา รัฐศาสตร์ ด้านบุคลาชีชีวจุฬานและด้านธรรมชาติชีวจุฬาน

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปีภูก 45 เล่ม.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 45 เล่ม. กรุงเทพมหานฯ นคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

_____. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (ฉบับ ซีดีรอม ทดลองใช้).

มหาภูมิราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถาแปล. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : โรง พิมพ์มหาภูมิราชวิทยาลัย, 2536.

กรมศิลปากร. โบราณสถานและอนุสาวรีย์กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิม เนค, 2552.

_____. ในตำนานพระพุทธเจดีย์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมศิลปากร, 2503.

_____. ประชุมคิลาจารึก ภาคที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรม ศิลปากร, 2509.

กองพุทธศาสนาศึกษา. พระพุทธศาสนาธุดงค์คำของไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การ ศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2546.

ชนิต อัญโญชี. ธรรมจักร. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2508.

ธีรวัฒ บำเพ็ญบุญบารมี. รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเอกสาร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิราชวิทยาลัย, 2550.

พร รัตนสุวรรณ. ภีกาธัมมจักรกับปวัตตนสูตร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, 2530.
พระธรรมปีฎก (ป.อ. ปมดุตโต). พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่
10. บริษัท เอส อาร์.พรินติ้ง เมส โปรดักส์ จำกัด, 2546.
ราชบันฑิตยสถาน.พจนานุกรมฉบับราชบันฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร
: อักษรเจริญทัศน์จำกัด, 2538.